

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

В. В. Вірченко

**ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ:
ТЕОРЕТИЧНІ ВИТОКИ ТА ЕКОНОМІЧНІ
ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ**

Монографія

Київ
Видавництво Ліра-К
2018

УДК 330.3:338.1:347.77

B52

*Рекомендовано до друку Вченою радою економічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Протокол №2 від 18 вересня 2018 р.*

Рецензенти:

Дучинська Ніна Іванівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії та маркетингу Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

Кириленко Володимир Іванович – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної теорії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Орлюк Олена Павлівна – академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України.

Вірченко В.В.

B52 Інтелектуальна власність: теоретичні витоки та економічні імперативи розвитку : монографія / В.В. Вірченко. – Київ : Видавництво Ліра-К, 2018. 488 с.

ISBN 978-617-7748-30-3

Монографія присвячена комплексному дослідженню економіко-правової природи інтелектуальної власності, економічних імперативів, закономірностей та суперечностей її розвитку в умовах постіндустріальних трансформацій та формування економіки знань. У науковій роботі здійснено ретроспективний аналіз еволюції відносин інтелектуальної власності, а також генези і розвитку теорії інтелектуальної власності. Визначено інституційно-організаційні засади реалізації та розвитку відносин інтелектуальної власності. Досліджено специфіку господарського обороту результатів інтелектуальної діяльності, охарактеризовано сучасний стан і тенденції розвитку глобального ринку об'єктів інтелектуальної власності. Обґрунтовано пріоритетні напрями формування національної системи комерціалізації інтелектуальної власності.

Для фахівців у галузі інтелектуальної власності, студентів економічних та юридичних спеціальностей, аспірантів, викладачів закладів вищої освіти, науковців, державних службовців, підприємців та всіх, кого цікавлять питання господарського обороту і комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності.

УДК 330.3: 338.1:347.77

ISBN 978-617-7748-30-3

© Вірченко В.В., 2018

© Видавництво Ліра-К, 2018

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

БІРПІ	– Об'єднані міжнародні бюро з охорони інтелектуальної власності
ВВП	– валовий внутрішній продукт
ВОІВ	– Всесвітня організація інтелектуальної власності
ВРУ	– Верховна Рада України
ГКУ	– Господарський кодекс України
ДП	– державне підприємство
ДСТУ	– Державний стандарт України
ЄС	– Європейський Союз
ЗВО	– заклад вищої освіти
ЗУ	– Закон України
ІВ	– інтелектуальна власність
ІРО	– первинне публічне розміщення цінних паперів
КАСУ	– Кодекс адміністративного судочинства України
ККУ	– Кримінальний кодекс України
КМУ	– Кабінет Міністрів України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
МВС	– Міністерство внутрішніх справ України
МЕРТ	– Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
МКТП	– Міжнародна класифікація товарів і послуг для реєстрації знаків
МОН	– Міністерстві освіти і науки України
МПК	– Міжнародна патентна класифікація
НАН	– Національна академія наук України
НАПрН	– Національна академія правових наук України
НДДКР	– науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
НДІ	– науково-дослідний інститут
НЕП	– Нова економічна політика
ОІВ	– об'єкт інтелектуальної власності
ОПВ	– об'єкт промислової власності
СОТ	– Світова організація торгівлі
СРСР	– Союз Радянських Соціалістичних Республік
ТРИПС	– Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності
УААСП	– Українське агентство з авторських і суміжних прав
УРСР	– Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦКУ	– Цивільний кодекс України
ЦПКУ	– Цивільний процесуальний кодекс України
ЕРО	– Європейська Патентна Організація
ЕUIPO	– Відомство з інтелектуальної власності Європейського Союзу
РСТ	– Договір про патентну кооперацію
PSA	– патентний своп
SPV	– компанія спеціального призначення

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	
1.1. Історичні умови формування та розвитку інтелектуальної власності.....	9
1.2. Генеза та еволюція теорії інтелектуальної власності	28
1.3. Сутнісні та структурно-функціональні характеристики інтелектуальної власності	58
1.4. Суперечності розвитку інтелектуальної власності в умовах постіндустріальної економіки.....	95
РОЗДІЛ 2. ІНСТИТУЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ІМПЕРАТИВ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ	
2.1. Інституційне забезпечення економічної реалізації та розвитку відносин інтелектуальної власності	117
2.2. Організаційні засади державного регулювання відносин інтелектуальної власності	151
2.3. Інтелектуальна безпека як імператив інституційного впорядкування відносин інтелектуальної власності	192
РОЗДІЛ 3. ГОСПОДАРСЬКИЙ ОБОРОТ ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	
3.1. Ринок об'єктів інтелектуальної власності та динаміка його розвитку	210
3.2. Сутність та основні етапи комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності в системі відтворення інтелектуального капіталу.....	251
3.3. Форми комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності	290
3.4. Фінансово-економічні механізми комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності	317
РОЗДІЛ 4. ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ	
4.1. Сучасні тенденції і проблеми розвитку інтелектуальної власності в Україні	360
4.2. Економічні імперативи розвитку інтелектуальної власності	386
4.3. Розвиток інтелектуальної власності як основи інноваційної модернізації національної економіки.....	410
ПІСЛЯМОВА	430
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	439

ПЕРЕДМОВА

Формування основ постіндустріальної економіки, переважання розумової праці над фізичною, впровадження сучасних інформаційних технологій у виробництво, утвердження знань і інформації у якості провідних чинників соціально-економічного розвитку спричинили фундаментальні структурні зміни в економічній системі, а також створили умови для розвитку творчої інноваційної діяльності людини і піднесення ролі інтелектуальної власності у житті суспільства.

Поступове зростання ролі нематеріальних духовних потреб, розвиток інтелектуальної діяльності та всебічна реалізація творчого потенціалу людини є невід'ємною складовою становлення постіндустріальної цивілізації. На даній стадії цивілізаційного розвитку інформація, знання, інтелектуальний капітал та інші результати інтелектуальної діяльності перетворюються на основний фактор суспільного виробництва. Як наслідок, в умовах постіндустріальних економічних трансформацій відносини інтелектуальної власності актуалізуються і швидко перетворюються у важливий інструмент стимулювання соціально-економічного зростання та інноваційної модернізації економіки.

Важлива роль інтелектуальної власності у суспільному відтворенні визначається тим, що вона не лише формує базис економічної системи постіндустріального типу, а й стимулює конкуренцію між учасниками ринку, заохочує розвиток інтелектуальної діяльності і, водночас, забезпечує безперервне удосконалення виробничого процесу за рахунок розробки та впровадження у господарський оборот нових інноваційних технологій.

Цивілізаційні зміни та господарський розвиток зумовлюють поступову трансформацію права інтелектуальної власності, унаслідок чого відбувається його ускладнення та розщеплення на пучки правомочностей, що стимулює збільшення кількості учасників господарського обороту результатів інтелектуальної діяльності та підвищення рівня транзакційних витрат на ринку об'єктів інтелектуальної власності. Крім того, діалектичний взаємозв'язок, що існує між інтелектуальною власністю, а також системою цивільно-правових норм, які її інституційно закріплюють, і суспільними відносинами, у яких вона реалізується, перетворюють її на особливий економіко-правовий феномен, що характеризується співіснуванням та взаємодією протилежних за змістом тенденцій.

Суперечливий характер відносин у сфері привласнення результатів літературно-мистецької та науково-технічної діяльності, складність і багатоаспектність інтелектуальної власності як унікального економіко-правового феномена, дискусійність теоретичних поглядів на сутність відносин інтелектуальної власності та механізм їх інституційно-організаційного регулювання, а також зростання ролі інтелектуального капіталу у суспільному відтворенні свідчать про необхідність комплексного наукового аналізу, історичних витоків формування, економічних імперативів розвитку інтелектуальної власності та пріоритетних напрямів стимулювання комерціалізації її об'єктів в контексті інноваційної модернізації національної економіки. Таким чином, не зважаючи на понад п'ятсотрічну історію розвитку відносин інтелектуальної власності, їх дослідження не лише не втрачає

актуальності, а навпаки перетворюється на одне із найбільш важливих питань економічної науки та господарської практики.

Теоретико-методологічні засади та прикладні аспекти реалізації відносин інтелектуальної власності у системи суспільного відтворення отримали широке висвітлення як у вітчизняній, так і в зарубіжній економічній літературі. Належне місце в дослідженні сутності власності та її ролі у економічній системі займають праці видатних філософів та фундаторів світової економічної думки Аристотеля, Ксенофонта, Ф. Аквінського, Т. Гоббса, Дж. Локка, І. Канта, Г. Гегеля, Ф. Кене, А. Сміта, Д. Рікардо, Дж. Ст. Мілля, Ф. Бастіа, К. Маркса та ін.

Сучасна економічна теорія власності, що нерозривно пов'язана із проблематикою транзакційних витрат, процесами розщеплення та специфікації права власності, інституційного упорядкування ринкових транзакцій та формування механізмів координації діяльності економічних агентів сформувалася на основі результатів наукових досліджень представників інституційного напрямку економічної теорії Т. Веблена, Дж. Коммонса, Р. Коуза, Г. Демсеца, О. Вільямсона, Дж. Ходжсона, Д. Норта, Е. Оноре, Т. Тітенберга, Е. Фурубота, С. Пейовича та ін.

Генеza та розвиток теорії інтелектуальної власності знайшли своє відображення у працях С. Буфлера, А. Шаффле, Е. Шмідта, О. Гірке, Д. Джоллі, Л. Грістенгерга, Й. Фіхте, І. Колера, Е. Пікара, П. Руб'є, П. Гольдштейна, С. Скотчмера, В. Нордхауса, Дж. Стігліца, В. Фішера, Дж. Уолдрона, Г. Шершеневича, О. Піленка, В. Дозорцева, О. Сергєєва та ін., що розглядають інтелектуальну власність як важливий соціально-правовий феномен, який вимагає належного інституційного регулювання та ефективної правової охорони.

Вагомий внесок у розробку теорії та методології економічного аналізу інтелектуальної власності, значення інтелектуальної діяльності у суспільному відтворенні й трансформації соціально-економічних систем, ролі інтелектуального капіталу у національній і глобальній економіці зробили вітчизняні вчені В. Базилевич, О. Бутнік-Сіверський, Ю. Бажал, В. Бодров, В. Геєць, О. Горняк, Н. Гражевська, А. Гриценко, А. Вітренко, Н. Дучинська, А. Ігнатюк, О. Жилінська, В. Кириленко, Г. Купалова, А. Маслов, В. Осецький, І. Радіонова, В. Соловійов, В. Тарасевич, Г. Філюк, А. Чухно та ін.

Правовим аспектам цивільного обороту об'єктів інтелектуальної власності та питанням реформування національної системи правової охорони інтелектуальної власності присвятили свої праці О. Орлюк, Г. Андрощук, В. Валле, В. Дроб'язко, Г. Довгань, В. Іващенко, А. Кодинець, П. Крайнев, О. Підопригора, О. Святоцький, О. Харитонова, Р. Шишка, І. Якубівський та ін.

Відаючи належне результатам наукового пошуку вітчизняних та іноземних дослідників, а також визнаючи фундаментальну наукову цінність глибокого опрацювання загальної проблематики цивільного обороту об'єктів інтелектуальної власності, потрібно відзначити, що у економічній науковій літературі недостатньо уваги приділяється міждисциплінарному економіко-правовому аналізу сутності інтелектуальної власності, а також історичних витоків, суперечностей та економічних імперативів її розвитку в сучасному глобалізованому економічному середовищі. Актуальність і гострота проблеми забезпечення інноваційної модернізації національного виробництва та прискореного соціально-економічного розвитку України також підвищують теоретичне і практичне значення комплексного дослідження розвитку інтелектуальної власності в умовах постіндустріальних

трансформацій у контексті обґрунтування стратегічних пріоритетів державної політики стимулювання комерціалізації та впровадження у суспільне виробництво результатів творчої інтелектуальної діяльності.

Метою написання монографії є розвиток теоретико-методологічних засад дослідження економіко-правової природи інтелектуальної власності, виявлення основних закономірностей, економічних імперативів та суперечностей її розвитку у сучасному економічному середовищі, а також розробка практичних рекомендацій щодо пріоритетних напрямів формування національної системи комерціалізації, інституційно-організаційного забезпечення та стимулювання господарського обороту об'єктів інтелектуальної власності.

Перший розділ монографії присвячено дослідженню генези та розвитку інтелектуальної власності на тлі становлення західноєвропейської цивілізації та господарського розвитку країн Європи. Аналізується еволюція системи охорони прав інтелектуальної власності, що обумовлювалася, з одного боку, секуляризацією соціально-економічних відносин і унікальним поєднанням в рамках епохи Відродження різних соціокультурних і політико-правових факторів, а з іншого – активізацією інтелектуальної діяльності та суттєвим зростанням ролі об'єктів інтелектуальної власності у технічному переозброєнні суспільного виробництва, що вимагало розробки системи правових норм, які б структурували і впорядковували нову сферу суспільних відносин.

Автором розглянуто передумови формування та етапи розвитку теорії інтелектуальної власності, а також обґрунтовано нову утилітарну концепцію інтелектуальної власності, яка базується на міждисциплінарному економіко-правовому підході і дозволяє розкрити складний і суперечливий характер інтелектуальної власності, що є вираженням в результатах інтелектуальної діяльності метафізичної природи особистості творця, реалізацією інтересів та особистої свободи творчості, а також «продовженням» особистості творця в створюваних ним нематеріальних благах, які стають об'єктивно необхідною умовою та засобом його існування в сучасному світі.

Другий розділ роботи висвітлює питання інституційно-організаційного забезпечення реалізації відносин інтелектуальної власності, що відіграє надзвичайно важливу роль у стимулюванні соціально-економічного зростання. Адже система формальних і неформальних інституцій, а також спеціально уповноважених органів державної влади, які упорядковують суспільні відносини в сфері цивільного та господарського обороту результатів інтелектуальної діяльності, є не лише об'єктивно необхідною складовою цивілізованого ринку інтелектуальної власності, а й важливим акселератором розвитку сфери науки, техніки та мистецтва, що сприяє мінімізації транзакційних витрат та ефективній комерціалізації результатів творчої праці на ринку об'єктів інтелектуальної власності.

У третьому розділі досліджуються особливості господарського обороту об'єктів інтелектуальної власності, що передбачає перетворення результатів науково-технічної і літературно-мистецької діяльності у інтелектуальний капітал суб'єктів господарювання, які використовують його для зміцнення власної позиції ринку, виробництва і реалізації інноваційної продукції з метою створення доданої вартості та генерування додаткового прибутку. Аналізується структура, принципи функціонування та динаміка глобального ринку об'єктів інтелектуальної власності. Розкриваються сутність та основні етапи, форми та фінансово-економічні механізми

комерціалізації інтелектуальної власності. Автором здійснено системне дослідження фінансово-економічних механізмів комерціалізації інтелектуальної власності як організованих форм фінансової діяльності, що задовольняють потреби учасників господарського обороту об'єктів інтелектуальної власності у капіталі, забезпечують ефективне управління ризиками комерціалізації інтелектуальної власності та прискорюють трансформацію об'єктів інтелектуальної власності у інтелектуальний капітал підприємств реального сектору економіки. У свою чергу, це уможливило розробку практичних рекомендацій стосовно напрямів стимулювання інноваційної модернізації національної економіки у частині формування дієвої системи фінансового забезпечення комерціалізації інтелектуальної власності, яка включає венчурне і проектне фінансування, кредитування під заставу інтелектуальної власності, краудфандинг і емісію цінних паперів

Останній розділ присвячений дослідженню пріоритетних напрямів розвитку інтелектуальної власності в Україні. Розглядаються сучасні тенденції та проблеми розвитку інтелектуальної власності в Україні. Аналізуються економічні імперативи розвитку інтелектуальної власності в глобальному економічному середовищі, а саме: домінантний імператив, який визначає зміст та загальну логіку усього механізму комерціалізації інтелектуальної власності та постає драйвером стійкого соціально-економічного розвитку за рахунок реалізації механізму мультиплікації та акселерації інтелектуальної власності в межах системи суспільного відтворення; асцендентні економічні імперативи (ресурсний, інфраструктурний та фінансовий), які формують сприятливі умови для розвитку відносин інтелектуальної власності, що дозволило розкрити фундаментальні, об'єктивно існуючі взаємозв'язки між економічними явищами і процесами у сфері господарського обороту результатів інтелектуальної діяльності, що визначають пріоритетне місце інтелектуального капіталу в системі суспільного відтворення.

Обстоюється думка про те, що лише формування ефективної системи комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, яка сприятиме встановленню стійких економічних зв'язків між науковими установами і дослідницькими університетами з одного боку та підприємствами реального сектору економіки – з іншого, забезпечить надійну основу для інноваційної модернізації вітчизняної економіки, реалізації нагромадженого в Україні інтелектуального потенціалу і швидкого підвищення конкурентоспроможності суспільного виробництва.

Питання, що досліджуються в монографії, без сумніву, складні й не можуть бути вичерпані в межах однієї наукової роботи. Автор усвідомлює багатоаспектність і дискусійність проблеми розвитку інтелектуальної власності в умовах глобалізації та стрімких постіндустріальних трансформацій і сподівається, що висвітлені в монографії результати досліджень будуть корисними для фахівців у галузі інтелектуальної власності, викладачів, науковців, державних службовців, студентів та всіх тих, хто цікавиться питаннями господарського обороту і комерціалізації результатів інтелектуальної творчої діяльності людини.

Автор висловлює глибоку та щиру вдячність усім хто вплинув на формування його наукового світогляду, а також допомагав у складному, надзвичайно суперечливому і тривалому творчому пошуку, який завершився підготовкою та опублікуванням даної наукової роботи.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

1.1. Історичні умови формування та розвитку інтелектуальної власності

Нині інтелектуальна діяльність є не лише сферою реалізації людського потенціалу, а й основоположним джерелом соціально-економічного прогресу нації. Об'єкти інтелектуальної власності використовуються у різних сферах господарської діяльності, забезпечують виробництво інноваційної продукції, сприяють розвитку сфери послуг, підвищенню рентабельності підприємницької діяльності та конкурентоспроможності суб'єктів господарювання. Але так було не завжди. Лише в останні десятиріччя за умов становлення постіндустріального суспільства відносини інтелектуальної власності перетворилися на важливу складову економічного базису суспільства, а об'єкти інтелектуальної власності отримали статус визначального фактору суспільного виробництва.

Виникнення, розвиток, ускладнення та урізноманітнення відносин інтелектуальної власності відбувалося поступово разом із еволюцією людської цивілізації. Спочатку інтелектуальна діяльність розглядалася лише як реалізація творчого та інтелектуального потенціалу людини, засобом урізноманітнення дозвілля людини і культурного життя суспільства. Крім того, сфера послуг, де основоположна роль належала саме інтелектуальній діяльності, вважалася непродуктивною у господарському сенсі. У епоху відродження, яка ознаменувала докорінні економічні та соціокультурні зміни у країнах Європи, сфера творчої інтелектуальної діяльності починає стрімко розвиватися і відігравати все більш важливу роль у суспільному житті.

У епоху просвітництва, коли прискорення науково-технічного прогресу та зростання значення результатів інтелектуальної діяльності у господарській діяльності вже неможливо було ігнорувати, відбувається зародження права інтелектуальної власності. Виникнення права інтелектуальної власності, як сукупності діючих у суспільстві і підкріплених державним примусом норм, що регулюють відносини у галузі привласнення та комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності, обумовлювалося необхідністю врегулювання відносно нової, проте надзвичайно важливої у контексті цивілізаційного розвитку сфери суспільних відносин, а також охорони прав і захисту інтересів творців інтелектуального продукту та їх правонаступників. Таким чином, разом зі становленням західноєвропейської цивілізації та господарським розвитком країн Європи відбувалася генеза відносин інтелектуальної власності, а також поступова еволюція джерел права інтелектуальної власності.

Потрібно відзначити, що закономірності генези та еволюції інтелектуальної власності повністю узгоджуються із однією з основних гносеологічних концепцій Аристотеля, що була викладена ним у «Метафізиці» – формування наукового знання завжди відбувається на основі вже існуючого мистецтва (майстерності у певній сфері діяльності), що у свою чергу виникає та розвивається після появи відповідної сфери практичної діяльності [1, с. 30-31].

Генезі теорії інтелектуальної власності передували активний розвиток мистецтва, винахідництва та інших форм інтелектуальної діяльності, а також залучення її результатів до господарського обороту. Крім того, значний вплив на формування теорії інтелектуальної власності здійснили розвиток правового регулювання інтелектуальної діяльності та генеза загальної теорії власності. Саме тому, на наш погляд, аналізу концептуальних засад теорії інтелектуальної власності має передувати дослідження історичних передумов формування і розвитку відносин інтелектуальної власності.

Творча діяльність є невід'ємною складовою формування і розвитку людською цивілізації. Тому саме за часів Стародавньої Греції, яка відзначалася бурхливим розвитком науки та мистецтва, зустрічаються перші спроби захисту прав творців інтелектуального продукту. Наприклад, у VI ст. до н.е. у грецькій колонії Сибаріс кухарю, який створив нову страву, надавалося виключне право використовувати свій рецепт протягом 1 року і отримувати прибуток від розпорядження власним інтелектуальним продуктом, після чого рецепт страви ставав суспільним надбанням [2, с. 51].

Не зважаючи на те, що у Стародавній Греції літературні та драматичні твори користувалися попитом, а їх автори – повагою з боку суспільства, окремі індивіди іноді намагалися копіювати стиль відомих драматургів або навіть запозичували фрагменти їх творів, що зумовлювало численні конфлікти між авторами і взаємні звинувачення у плагіаті. Наприклад, Філострат Олександрійський у своїх працях звинувачував Софокла у запозиченні ідей з трагедій Еврипіда, а також творів інших авторів [3, с. 354-355].

Поширення у Стародавній Греції практики запозичення ідей одних авторів літературних творів іншими обумовило потребу у формуванні основ охорони прав суб'єктів літературно-мистецької діяльності. У багатьох грецьких полісах було запроваджено правила, згідно з якими оригінали творів відомих авторів, таких як Платон, Есхіл, Софокл, передавалися на зберігання до публічної бібліотеки у якості своєрідних еталонів для того, щоб можна було встановити оригінальність копії відповідного твору, а також відповідність театральної постановки драматичному твору, на якому вона ґрунтується. Оригінали творів, які зберігалися у бібліотеках надзвичайно цінувалися. Наприклад, коли Птолемеї III отримав у користування від бібліотеки Афін зібрання творів трагіків, він був вимушений залишити заставу розміром у 15 талантів золотом [4, с. 12].

На жаль, започаткована у Стародавній Греції практика захисту прав творців інтелектуального продукту так і не отримала наступного розвитку. З падінням Римської імперії та початком епохи Середньовіччя (V ст. – XIV ст.), що характеризувалася занепадом науки та мистецтва, а також поступовим зниженням добробуту населення Західної Європи, інтелектуальна діяльність перестала відігравати важливу роль у суспільному житті. Відтак, питання захисту прав митців та винахідників тимчасово втратило свою актуальність.

Поштовхом до бурхливого розвитку відносин інтелектуальної власності стала епоха Відродження (XIV ст. – XVII ст.). Проте передумови для інтенсивного розвитку науки, винахідництва і мистецтва, які є основними сферами інтелектуальної діяльності сформувалися ще у XII ст. – XIII ст. Саме у цей період в країнах Європи сформувалися сприятливі економічні, політичні та соціокультурні умови, що виступили у якості акселератора розвитку інтелектуальної діяльності та сфери відносин інтелектуальної власності (див. рис. 1.1).

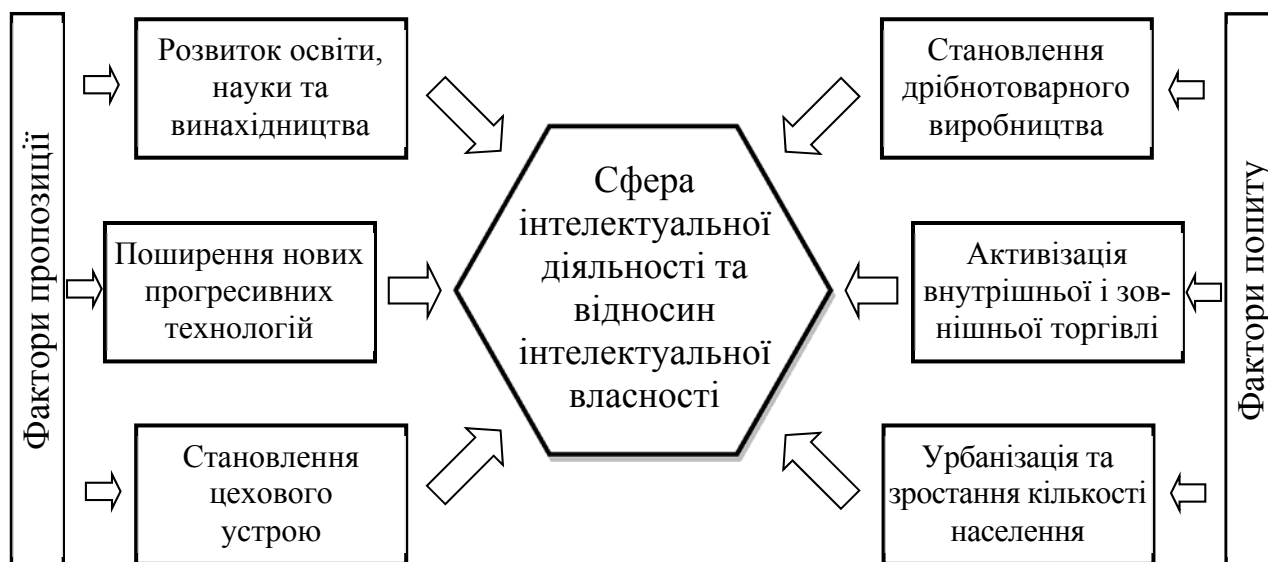

Рис. 1.1. Передумови розвитку сфери інтелектуальної власності в країнах Західної Європи протягом XII ст. – XIII ст.

Джерело: власна розробка автора.

Протягом XII ст. – XIII ст. на території країн Європи відбулися важливі соціальні та економічні зміни, що вплинули як на попит, так і на пропозицію інтелектуального продукту, а саме:

- швидке збільшення кількості населення, яке у попередні періоди значно скоротилося унаслідок епідемій, іноземних навал, міжусобних війн, загального зубожіння населення, неякісного харчування, затяжних періодів масового голоду через низькі урожаї;

- завершення періоду феодалної роздробленості та початок процесу централізації влади з поступовим формуванням станової монархії і створенням на території Європи великих централізованих держав;

- поширення процесу урбанізації, унаслідок чого відбувається відродження стародавніх римських міст (Рим, Бонн, Генуя, Париж, Рим) і заснування нових міст (Гамбург, Любек, Магдебург). Формується система міського самоврядування, утверджується Магдебурзьке право, виникають міські республіки (Венеція, Генуя, Флоренція). Усе це підвищує господарське значення міст, що перетворюються на потужні економічні центри;

- розвиток сільського господарства та ремісництва унаслідок удосконалення системи поділу праці, руйнування натурально-господарських форм виробництва, формування ремісничих об'єднань та становлення цехового устрою;

- активізація міської, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, формування купецького капіталу, утвердження купецьких гільдій та утворення потужних торгових союзів, зокрема Ганзейського союзу, об'єднань левантинських купців;

– розвиток освіти та науки, їх централізація на базі університетів, першим з яких став заснований у XII ст. Болонський університет. Переміщення наукових центрів з монастирів до університетів сприяло поширенню світських наукових знань та заклало основу для налагодження зв'язків між університетами і суб'єктами господарювання, активізації винахідництва та раціоналізаторства;

– поширення нових прогресивних технологій, які дозволили інтенсифікувати виробництво, залучити до виробничого процесу нові джерела енергії, а також створили основу для подальшої раціоналізаторської діяльності. Зокрема, у Західній Європі активно впроваджуються нові технології виробництва скла, паперу, з'являються вітряні млини та удосконалюються водяні млини, відбувається поступова механізація текстильного виробництва.

Зазначені фактори стимулювали соціально-економічний розвиток Західної Європи і сформували базис для принципових соціокультурних зрушень, які відбулися протягом епохи Відродження і визначили вектор розвитку західної цивілізації на наступні століття. Епоха Відродження ознаменувала повернення до культурної спадщини античності на засадах гуманізму, а також утвердження світського характеру науки і освіти. Саме ті важливі зміни, що відбулися протягом цього періоду створили передумови для генези і стрімкого розвитку відносин інтелектуальної власності у процесі розпаду феодальної системи та формування капіталістичного способу виробництва.

Зазначений період в історії Європи визначався кількома основоположними тенденціями. По-перше, змінювалася суспільна думка щодо змісту, значення та результатів людської праці. Протягом періоду Середньовіччя християнство відіграло визначальну роль у суспільному житті та формувало ідеологію тогочасного феодального суспільства. У відповідності до догматів ортодоксального християнства праця розглядалася як Боже покарання, вимушений тягар, який людина повинна нести за владу над творінням, якою Бог її наділив. Праця забезпечує людину засобами до існування і власне тому на неї поширюються наслідки первородного гріха. Адже у Біблії сказано, що Бог вислав Адама із раю, щоб порати землю, з якої узятий він був і сказав йому – «В поті лица твого тепер їстимеш хліб твій доки не вернешся в землю, що з неї тебе взято...» (Буття 3:19) [5, с. 10]. Також з цього випливає, що перетворення господарської діяльності на об'єктивно необхідну складову людського життя є результатом гріхопадіння людини, яка змушена добувати хліб насущний тяжкою працею.

Відносини власності, що мають трудову природу та є базисом господарської системи, також не залишилися поза увагою панівної релігії Західної Європи. В рамках християнського світогляду власність розглядалася дуалістично. Зважаючи на потреби людини в засобах для власного існування, християнство визнавало необхідність існування дрібної приватної власності. Водночас церква засуджувала велику приватну власність, а також застерігала від надмірного захоплення матеріальними благами, що спокушають людину багатством і життєвими розкошами. Вважалося, що люди отримують усі земні блага від Бога, якому й належить абсолютне право володіння ними. Таким чином, ставлення православного християнина до власності повинно базуватися на євангельських принципах любові до ближнього і пожертви своєї власності на користь тих, хто її потребує, аж до зрівняння майнових можливостей заможних і незаможних осіб [6, с. 43-44]. При цьому, саме фізична праця людини розглядалася як основна форма привласнення та джерело права власності.

Зазначені вище основоположні засади християнської моралі повністю суперечили базовим принципам інтелектуальної власності, яка виникала у результаті творчої праці і по суті являла собою штучно створену монополію творця на результати його інтелектуальної діяльності.

Епоха Відродження, що ознаменувала початок реформаційних процесів в рамках християнства, створила передумови для поступового критичного перегляду основних економічних імперативів християнської моралі з позицій гуманізму та антропоцентризму. Крім того, в зазначений період відбулася зміна сформованої ще за античних часів у творах Платона та Аристотеля концепції зневаги до праці. Значну роль у цьому процесі відіграють здобутки видатних митців епохи відродження Мікеланджело Буонарроті та Леонардо да Вінчі. Таким чином, у процесі розпаду феодальної системи та переходу до капіталістичного способу виробництва ремісники отримали свободу, їх праця перестала бути в очах суспільства ганебною, а результати їх праці поступово набули ознак продуктів інтелектуальної творчої діяльності.

По-друге, у епоху Відродження все помітнішим стає негативний вплив цехів та гільдій на швидкість науково-технічного прогресу. Статути цехів накладали значні обмеження на своїх членів. Члени цеху мали купувати сировину за однаковими цінами, статути цехів забороняли майстру мати більше як одного підмайстра, зобов'язували здійснювати виробництво за точно встановленими зразками і технологіями. Крім того, цехи рішуче виступали проти надання винахідникам будь-яких виключних прав, аргументуючи це необхідністю дотримання правил вільної конкуренції.

Наприклад, коли Жан-Батист Ревельйон у Франції розробив технологію і розпочав виробництво якісних паперових шпалер, гільдія виробників шпалер із полотна та шовку на короткий час домоглася відповідної заборони, адже виробництво Ревельйона, на їх думку, спричинило б розорення великої кількості чесних робітників. Відповідний привілей на технологію виробництва шпалер Ревельйон отримав лише у 1783 р. До речі, саме фабрика Ревельйона розробила та виробила декоративне покриття для повітряної кулі, на якій брати Монгольф'є, злетівши з подвір'я фабрики Ревельйона, здійснили перший у світі пілотований політ у 1783 р. [7, р. 177-178].

Винахідник першої машини для виробництва панчіх, яка у 11 разів підвищувала продуктивність праці, випускник Кембриджу Вільям Лі з Нотінгемширу, так і не зміг отримати виключних прав на використання свого винаходу в Англії. Королева Єлизавета I відмовила йому у наданні патентної грамоти, оскільки це, на її думку, позбавило б роботи багатьох працівників, які займалися ручним в'язанням панчіх. Після цього Лі був вимушений виїхати до Франції, де отримав відповідні привілеї від короля Генріха IV. На надгробку Лі у Франції було викарбовано «Англія дала йому батьківщину та виховання, а Франція подарувала милість короля і могилу» [8, с. 27].

Зважаючи на дані обставини монархи країн Європи з метою стимулювання науково-технічного прогресу та звільнення ремісників від влади цехів починають надавати винахідникам привілеї, що значно прискорює розвиток відносин інтелектуальної власності у Європі. Перші привілеї починають видавати на території міст-держав Італії, зокрема Венеції та Флоренції, вже на початку XV ст. Привілеї були різними за змістом. Одні мали виключно дозвільний характер – тобто надавали виключні права на використання винаходу. Інші разом із

дозвільним характером додатково виконували забороняючу функцію, тобто вони не лише надавали виключні права певній особі, а і забороняли усім іншим дані права використовувати. Окремі привілеї не мали персонального характеру та звільняли від влади цехів певні території. Наприклад, у Франції королівський привілей 1602 р. звільнив від контролю цехів усіх промисловців, що розташовували свої майстерні у Луврській галереї [9, р. 124].

Варто відзначити, що активне поширення протягом XVI ст. – XVII ст. в країнах Європи практики надання королівських привілеїв та патентних грамот винахідникам, авторам творів та іншим творцям інтелектуального продукту ознаменувало собою не лише звільнення зазначених суб'єктів від влади цехів, а й досягнення високого рівня інституціоналізації інтелектуальної діяльності. На початку XII ст. на території Європи, як і в Стародавній Греції, інтелектуальна діяльність мала переважно індивідуальний характер. Протягом XIII ст. – XVI ст. вона поступово набуває все більш організованого характеру і у XVII ст. повністю інституціоналізується разом із формуванням в країнах Європи системи охорони прав творців інтелектуального продукту (див. рис. 1.2).

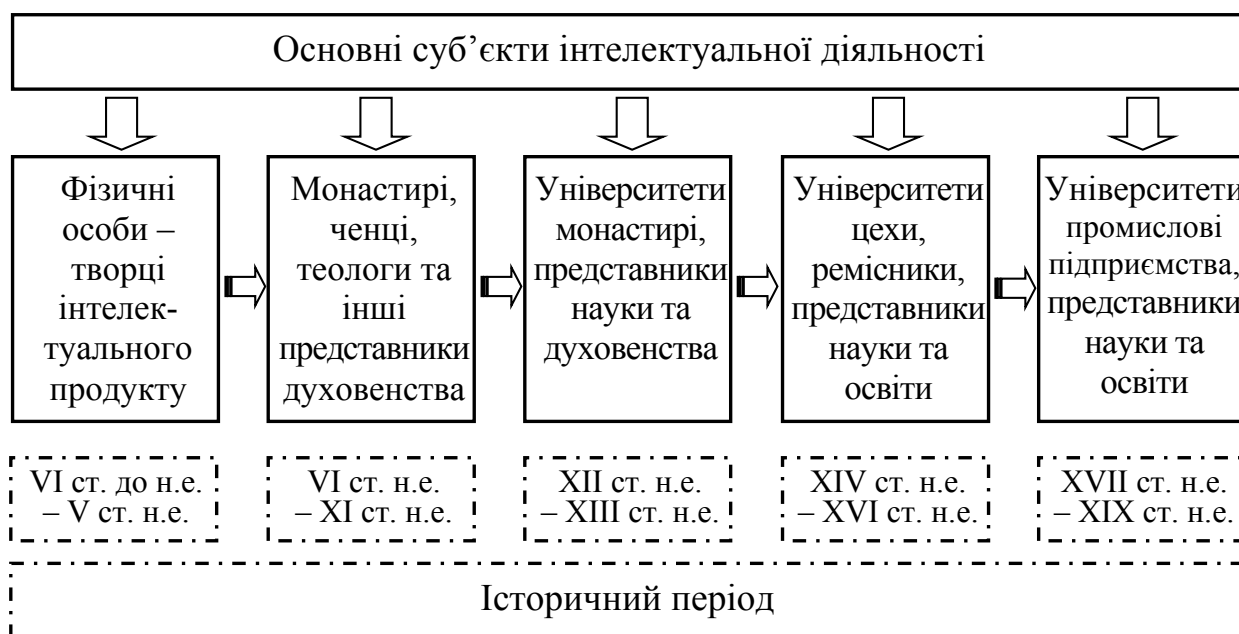

Рис. 1.2. Хронологія процесу інституціоналізації інтелектуальної діяльності протягом VI ст. до н.е. – XIX ст.
Джерело: власна розробка автора.

Внаслідок інституціоналізації основними суб'єктами інтелектуальної діяльності стають організації – університети та підприємства, а самі відносини інтелектуальної власності починають структуруватися і впорядковуватися формальними правилами та нормами. Захист прав та майнових інтересів винахідників, раціоналізаторів і авторів творів, разом зі зниженням рівня транзакційних витрат на ринку інтелектуальної власності створюють передумови для швидкого впровадження результатів інтелектуальної діяльності у суспільне виробництво та стимулюють науково-технічний прогрес в країнах Європи.

По-третє, великі географічні відкриття впродовж XV-XVII ст. мали важливі соціально-економічні наслідки, а також опосередковано стимулювали розвиток